

נישואין במרכז אסיה בצל המשטר הקומוניסטי

בימי המשטר הקומוניסטי נערכו נישואין אזרחיים ברחבי ברית המועצות, לרבות המדינות המוסלמיות של מרכז אסיה. הנישואין נערכו במשרדי ה'זאגס' – המשרד הממשלתי לרישום נישואין וגירושין או שהקומיסר (או הקומיסרית) לענייני נישואין לקח חלק בטקס האזרחי שנערך ברוב עם ונתן שם את חתימתו. תמורת תשלום אגרה נמוכה בוצעו בתהליך מזורז הנישואין והגירושין.

יום ארוך ומפרך מצפה לזוג הצעיר. הוא בן 18 והיא בת 16. בשעה 10 בבוקר התייצבו במשרד לרישום נישואין. מנהלת הטקס, פקידה אוזבקית, הציצה בניירות ואישרה את שמות בני הזוג. תקליט שחוק ניגן ברקע את מארש החתונה למנדלסון. בני הזוג חתמו על הניירת והקומיסרית הודיעה להם: "ברגע זה הפכתם לזוג. אתם תבנו את הרפובליקה האוזבקית באושר ובשמחה". החתן והכלה ענדו זה לזה טבעות זהב ומנהלת הטקס ציוותה עליהם: "ועכשיו תתנשקו". הם התנשקו לפי הפרוטוקול והקרואים פצחו בצהלולים. הם קנו במזנון סמוך שמפניה אוזבקית והרימו כוסות לחיים. בתקופת השלטון הקומוניסטי הניחו הזוגות זר פרחים ליד פסלו של לנין. מאז הושלך פסלו של לנין ובמקומו הוצב גלובוס ענק ובו תבליט של מדינה אחת – אוזבקיסטן. מאז אסון רעידת האדמה ב-26 באפריל 1966 הזוגות מניחים את הזרים על המזבח שלמרגלות פסל מונומנטלי וזר נוסף מניחים למרגלות פסלו של המשורר הלאומי עלי-שר נבואי (נולד ומת בעיר הראת באפגניסטן) ומצטטים בתי שיר משירתו.

היהודים הבוכרים נישאו גם בחופה יהודית כדת משה וישראל לפני הטקס האזרחי או לאחריו¹. בן-צבי הביא עדויות מאמצע שנות ה-30 של עולים, שדיווחו לו כי כל הנישואים הם אזרחיים, אולם לאחר מכן מקדשים אישה בבית כדת משה וישראל. אמר לו האינפורמנט שאפילו כמה קומוניסטים נוהגים כך, תחת לחץ משפחותיהם. בביקורי הראשון בשנת 1992 בקהילת קרמינה-נבואי², שישבה אז על המזוודות בדרכה לעלייה או להגירה. הוזמנתי להיות אורח כבוד בחתונה שנערכה להפתעתי בליל שבת. קומיסרית ממוצא אוזבקי חיתנה את הזוג בנישואים אזרחיים במעמד כ-300 מוזמנים

¹ על מנהגי החתונה קודם המהפכה, ראה פוזיילוב יהדות בוכארה, עמ' 222-229.

² Karmana או Karmina נמצאת 268 ק"מ מזרחית לבוכרה על אם הדרך לסמרקנד. בצמוד לה הוקמה עיר המכרות נבואי (Navoi), הנקראת על שמו של המשורר הלאומי של אוזבקיסטן ניזאם אל-דין עלי-שר הראווי, המוכר בכינויו הספרותי אלישר נבואי (הראת שבאפגניסטן 1441-1501). בעיר נבואי מפעלים פטרוכימיים ואזורי מכרות, שבהם מפיקים זהב, אורניום, פחם מלט ונפט. באזור מגדלים כמיליון וחצי ראשי צאן מזן קרקול..

יהודים ולא יהודים עם תזמורת רעשנית. באירוע נכחו ראש הקהילה גבריאל זבורוב והשוחרט ציון קוקוב. כשהבעתי בפניהם את הפתעתי שהם עורכים את הטקס בליל שבת ואין הם עורכים חופה יהודית כהלכתה, לחש לי השוחרט כי ערב קודם ערכו בחשאי, במעמד מניין מקורבים, חופה כדת משה וישראל. בשבת בבוקר שלמחרת בבית הכנסת נכחו כ-50 מתפללים. החזן סלסל מנגינות בוכריות עתיקות יומין וקרא בתורה. ניכר היה שהשתנו הזמנים ואין בקרבם חזנים מיומנים. באותו זמן הסתובבו בחצר בית הכנסת צעירי העדה כשהם עטופים בטלית ועישנו מבלי שמישהו העיר להם על כך. הגבאי רשם בפנקס שבידו בעיצומו של יום שבת את גודל התרומות. שאלתי אותו איך אוכל לתרום ביום שבת. הוא הרגיע אותי ואמר: 'בבית הכנסת אנחנו לא גובים בשבת אולם בחצר תוכל לשלם לי'. ברור היה לי כי הקהילה שנודעה כקהילה שורשית חסרה בזמן ביקורי הנהגה דתית. לפני גל ההגירות גרו בקרמינה-נבואי כ-3,000 יהודים בוכרים. בזמן ביקורי הראשון בשנת 1992 נותרו בה כ-300 נפש (89 בתי אב). לפי עדותו של היסטוריון הקהילה אשר טוקוב (1992) שסיפר כי עד לפני פחות מ-165 שנה קברו את מתיהם בבית העלמין היהודי ('ספרי-ח'וק') בבוכרה ורק ברבע הראשון של המאה ה-19 הקימו בית עלמין מטופח משלהם³.

כתובות מאולתרות בימי המשטר הקומוניסטי

יהודי בוכרה שהיו אמונים על כתובות מפוארות עד שנת 1920, שנכתבו בידי סופר סת"ם על קלף עשוי עור צבי, נאלצו לאלתר בימי המשטר הקומוניסטי כתובות צנועות ביותר

³ סיפר לי אשר טוקוב, ההיסטוריון ונציג הסוכנות במקום, כי בימים 1-2 במאי 1918 נכבשה קרמינה על-ידי הצבא האדום. חילותיו של הגנרל פרונוזה ערכו פוגרום ביהודי קרמינה. בתי יהודים הועלו באש ויהודים ברחו מקרמינה והתפזרו במקומות שונים. רק לאחר חצי שנה שבו אט אט לבתיהם ושיקמו את ההריסות. בשנת 1942 נסוג הגנרל אנדרס הפולני עם חילותיו לעבר ארץ ישראל. אחד החיילים היה מנחם בגין. בדרכם עברו בקרמינה. בגין שהיה רעב ללחם הידפק על חנותו של יצחק ברוכוב וביקש לחם בעברית. ברוכוב השיב לבגין הנפעם בעברית תנ"כית. בזמן שהייתם של החיילים הפולנים הם נתקבלו במאור פנים על ידי הקהילה. לימים יהודי קרמינה לא שכחו את ביקורו של מנחם בגין והיו גאים בהישגיו כמפקד האצ"ל, כראש תנועת החרות וכראש ממשלת ישראל. סופר לי כי לאחר מותו אמרה הקהילה 'קדיש' במשך כל שנת האבל (ראה 'אוק יול – דרך לבנה – מסע במרכז אסיה', הוצאת משרד הביטחון, עמ' 130-133. תל-אביב 1996).

שנכתבו על דפי מחברת. הנוסח הועתק מכתובות קדומות. לצורך השוואה נציג תחילה כתובה מימי הזוהר הכתובה על קלף עשוי עור צבי:

כתובה מס' 1

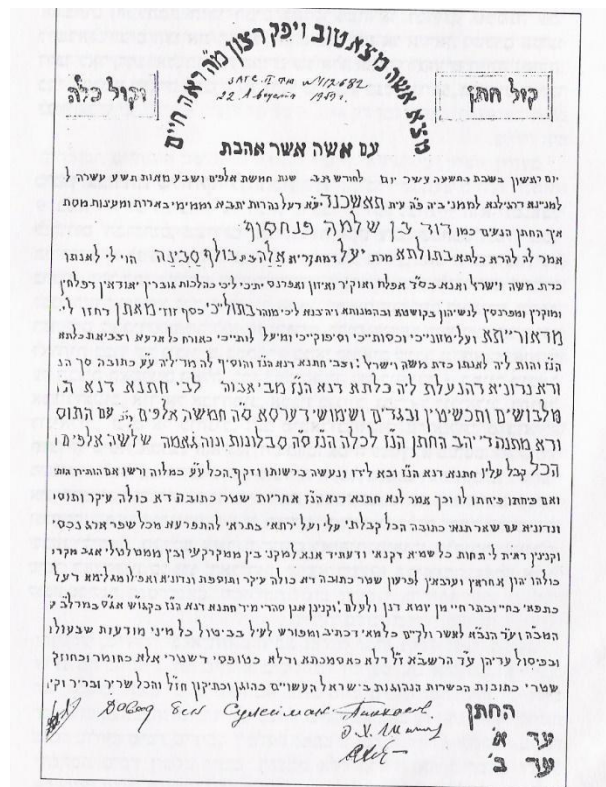

כתובה מימי הזוהר כתובה על קלף מעור צבי. בוכרה, יום רביעי בשבת, ב' בניסן תרמ"ח (14 במארס 1888). החתן: ציון בן דוד [בחתומה הוסיף: 'סופר בבלי'] הכלה: מרים בת מ' סולימאן. עדים: צעיר יעקב שו"ב [שוחט ובודק] ס"ט [סימנא טבא]; צעיר משה הכהן בן מלה הכהן. האם התוספת בחתומתו: 'סופר בבלי' מצביעה על שורשיו וזאת משום הנוסח המיוחד בראש הכתובה המאזכר את 'ראש הישיבה של גולה' והו נוסח הפתיח: בנהורא טבא ובסימנא מעליא אורה וצהלה יהא סימן טוב וסימן גאולה לחתן ולכלה ולעדת הסגולה ולאדוננו ראש הישיבה של גולה בנין ומצליחין אמן סלה. מאוסף המחבר.

נוסח זהה לפתיח של כתובה מס' 1 מצאנו גם בכתובה משנת תקע"ז (1816)⁴ עליה חתומים ר' יוסף ממך מערבי ותלמידו ר' פנחס הכהן ור' חלפתא בן אלישע. ראה גב העטיפה אצל רבין-זרח כוכב מיעקב. הנוסח המיוחד הזה 'ולאדוננו ראש הישיבה של גולה' מעורר את השאלה אם הנוסח הובא על-ידי חכמים בבליים שהשתקעו בבוכרה [חכם אליהו מבגדאד?] או שמדובר בשריד של נוסח בבל שרווח במרחב הזה קודם שהתאזרח הנוסח הספרדי ביוזמת השד"רים. ואולי זו עדות לקשר הקדום שבין ישיבות בבל ליהודי המרחב שהיו סמוכים על שולחן של ישיבות סורא ופומבדיתא.

כתובה מס' 2

כתובה בנוסח מסורתי, נכתבה בדיו על דף נייר. החתן דוד בן שלמה פנחסוף עם בחירת לבו יעל בת בולף סבינה (טשקנט, יום ראשון בשבת י"ט באב התשי"ט, 23 באוגוסט 1959). על התעודה מופיע גם התאריך הלועזי 22 באוגוסט 1959, שהוא יום שבת. נראה שהאירוע התקיים במוצאי שבת או שביום שבת נערכו הנישואים האזרחיים לפי המקובל בחברה הסובייטית. החתן התחייב על 5,000 רובל, כנראה כסגולה נגד עין רעה. החתן והעדים חתמו באותיות קיריליות.

⁴ ראה גב העטיפה: רבין-זרח כוכב מיעקב.

כתובה מס' 3

בשמי בשבת באחד יום למנוח כלכל שנת חמשת אלפים ושש
מאות ותשעים ושנים לבדואת עלום למיטא דרגילא למיט
פיה פה ע"ה קוקנד יע"ל דעל גהרות יתבא ומימי בלרות ומעיות
מסתפקא אק החותן הנשים ראובן בן אבא שלום מתתאף אמר
לה להרא פתא בלולתא מרת רבקה בת מנחם חכמוף הוי
לי ללמנו בדת משה וישראל ולעם בסימטא דשמיא אפלא וחוקיה
ואיצון ואפרנס יתבי ליכי ככלכת גובדין יהודאין דפלחין וזמן ומקד
ומפרנסין לנשיהון בקושטא ובחמדות ויחביב ליכי מוהר בתלייכי
בסך זוזי מאתן דמזן ליכי מדאזכיתא ועל מזונייכי וכסותיכי וספוקיי
ומיעל לותיכי פאורח כל ארעא וצבאית כלתא דנא ח"ה ותות לה
למעט בדת משה וישראל : וצבי חתא דנא ח"ה והמסיף לה מרילה
המספת על עיקר פתובה סך
ודא גרונא דהבעלת ליה כלתא דנא ח"ה מבי אבוב לבי חתא
דנא ח"ה

ודא מתנה די יהב החתן ח"ה לכלה ח"ה סך

הכל קבל עליו חתא דנא ח"ה ובא לידו ונעשה בדרשות וזקק הפל על עצמו פמלה
ודאו לה מתתא מתתא לו ואם פחתא פחתא לו וכן אמר לנא חתא דנא ח"ה
אחריות שטר כתובה דא כולה עיקר ומספתא ונדונא עם שחר תנאי פתובה
הכל קבלתא על ועל ירתא ביתא ליתא פתובה מפל שפר חרג נכסין וקנאין
דאיתא לתחות כל שמיא דקנאין ודעתא חוץ למקט בין ממקדקעין ובין
ממטלטל וממטלטל אגב מקדקע פולמון יהון אחרתין וערבאין לפרעון
שטר כתובה דא פולה עיקר ומספתא ונדונא ולפניו ומגלימא דעל
כתפליי דחיי ובתרי חיי מן יומא דנא ולעלם וקענין חנן סקדי מיד חתא
דנא ח"ה בקנוש חגא פמדינא על המב"ה ועד הנפס כאשר וקניין
כל מאי דכתיב ומפורש לעיל בפטול כל מיני מודעות שבעולם ובפי
עדיקין עד הרשב"א ז"ל דנא פלסמכתא ודנא פמופסי דשטרי חלל
פחומל וכחוזק כל שטרי פתובות הפשחות הנהנות בישראל
העשויים פתועין וכתקון חכמינו ז"ל והפל שריר ובריר וקבד

טיוטת כתובה [לא חתומה. סכום הכתובה והמתנות של החתן נותרו ריקים] מקוקנד בעמק פרגאנה. נכתב על
דפי מחברת באותיות עבריות מזרחיות. הכתובה מיום ששי, א' באולול תרצ"ב (2.9.1932). החתן: ראובן בן
אבא שלום מתתאף; הכלה: רבקה בת מנחם חכמוף. איני יודע אם החופה בין השניים התקיימה או שהוכן עותק
חדש של הכתובה. מאוסף המחבר.

כתובה מס' 4

